

WOKÓŁ BABEUFA

La pensée de Babeuf est fonction de son temps.

Cl. Mazauric

Świetny rozkwit badań nad dziejami Rewolucji Francuskiej w ostatnich 10—15 latach rzucił szczególnie wiele światła na „jakobiński“ okres Rewolucji, epokę działalności rządu rewolucyjnego i aktywnych wystąpień mas paryskich¹. Ostatnie pięciolecie przyniosło poważny postęp badań także na innym odcinku: studiów nad ideologią i działalnością Babeufa i jego towarzyszy, jak i wpływem ideologii Spisku Równych na europejskie dzieje XIX w. Intensyfikacja tych badań wywołana została uroczystościami dwusetlecia urodzin Babeufa (w roku 1960) oraz rocznicą dwusetlecia urodzin najwybitniejszego z jego towarzyszy — Buonarrotiego (w roku 1961). Obfite naukowe pokłosie obu jubileuszy, które z pewnym opóźnieniem znalazło wyraz w naukowych publikacjach oraz licznych okolicznościowych drukach, niełatwo by było przedstawić w krótkim omówieniu. Stąd też chcemy się skoncentrować na paru najważniejszych — naszym zdaniem — publikacjach.

Pierwszą ważką z wspomnianych manifestacji rocznicowych było zorganizowanie, w ramach XI Międzynarodowego Kongresu Nauk Historycznych w Sztokholmie (sierpień 1960) kolokwium poświęconego dziejom ideologii i ruchu Babeufa (babuwizmu). Materiały obrad sztokholmskich po rozlicznych perypetiach dopiero niedawno zostały opublikowane we Francji². Poprzedził je w druku numer specjalny „Annales Historiques de la Révolution Française“³, a także najświeższa próba syntezy zagadnienia, którą zawdzięczamy Claude Mazauricowi, podsumowującemu jednocześnie dorobek rocznicowy. Autor miał możliwość wyzyskania m.in. ówczesnie jeszcze pozostających w maszynopisie tekstów sztokholmskiego kolokwium⁴.

Publikacje te przyniosły nie tylko liczne nowe ustalenia szczegółowe, wyzyskały wiele uprzednio nieznanymi źródeł, lecz co więcej, podjęto w nich próbę wykreślenia perspektyw badawczych⁵. Na szczególne znaczenie zasługuje fakt, że w skali rzadko dotąd spotykanej zdołano badaniom nad babuwizmem nadać mię-

¹ Por. dla ogólnej orientacji próbę kontynuacji rozważań Józefa Feldmana o historiografii Rewolucji: A. Zahorski, *Trzy syntezy Wielkiej Rewolucji Francuskiej: Albert Mathiez, Georges Lefebvre, Albert Soboul*. „Przegląd Historyczny“ 1964, z. 1, s. 22—45; zwłaszcza zaś B. Leśnodorski, *Paryscy sankiuloci w roku drugim*. „Kwartalnik Historyczny“ 1961, z. 4, s. 1043—1054, oraz moje uwagi, *W kręgu Héberta*. „Kwartalnik Historyczny“ 1961, z. 3, s. 771—774.

² *Babeuf et les problèmes du babouvisme. Colloque International de Stockholm* (dalej cyt. Colloque) Paris 1963, Editions Sociales, ss. 318; warto zwrócić uwagę, że zbiór ten opatrzone indeksem osobowym.

³ „Annales Historiques de la Révolution Française“ (dalej cyt. AHRF) nr 162, Octobre—Décembre 1960: *Bi-centenaire de la naissance de Babeuf (1760—1797)*.

⁴ C. Mazauric, *Babeuf et la Conspiration pour L'Egalité*. Paris, Editions Sociales 1962, ss. 246; ob. s. 139—141, 181—182, gdzie wyzyskano materiały sztokholmskie.

⁵ Por. A. Soboul, *Avant — Propos* (w.) *Colloque*, s. 7—10.

dzynarodowy charakter, że — obok historyków radzieckich, którzy dysponują nowymi, nieznanymi materiałami źródłowymi⁶, obok licznych historyków włoskich, którzy tradycyjnie wiążą swe zainteresowania okresem *Risorgimento* z rolą Buonarrotiego — szerszą współpracę z badaczami francuskimi nawiązali także historycy niemieccy, belgijscy, skandynawscy i in.

Bibliografia prac poruszających zagadnienia babuwizmu, bądź jako czołowy problem polityki wewnętrznej epoki Dyrektoriatu, bądź jako ważny etap w dziejach doktryn społecznych, sięga już wielu setek pozycji. Ocenę dotychczasowego stanu badań podjął w roku 1960 Jacques Godechot⁷. Materiały sesji sztokholmskiej przyniosły obszerny i całościowy zarys stanu badań i perspektyw badawczych pióra Claude Mazauric⁸.

Jakkolwiek Albert Mathiez niejednokrotnie wracał do postaci Babeufa i roli przezeń odegranej, jednakże twórcą nowoczesnych badań nad dziejami i ideologią Spisku Równych był niewątpliwie Maurice Dommanget, dzięki publikacji wyboru pism Babeufa zaopatrzonego krytycznym wstępem⁹. Prowadzone od tej pory ożywione badania możemy podzielić na trzy zasadnicze grupy: studiów poświęconych postaci samego Babeufa i kształtowaniu się jego ideologii, a także i jego działalności w okresie poprzedzającym powstanie Spisku Równych, badań nad dziejami Spisku Równych i jego miejsca w dziejach Francji potermidoriańskiej, oraz zagadnień wpływu ideologii Babeufa i Bounarrotiego na rewolucyjną działalność w Europie, głównie pierwszej połowy XIX w. Badania szczególne, które objęły wiele nowych interesujących materiałów źródłowych, doprowadziły jeszcze w okresie międzywojennym do próby całościowego ujęcia, jaką dał w 1937 r. G. Walter¹⁰. Postęp jednakże badawczy, jaki zanotować należy na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat spowodował, iż obecnie wszystkie dawniejsze syntetyczne przedstawienia straciły w dużej mierze znaczenie, a jedyną pracą, która uwzględnia rezultaty najnowszych badań nad babuwizmem, jest właśnie omawiana przez nas monografia Mazaurica.

Szczegółowy nasz przegląd rozpoczniemy jednakże od chronologicznie najwcześniejszych materiałów sztokholmskich obrad. W redagowanym przez Alberta Soboula zbiorze, poza wspomnianym szkicem o stanie badań, znalazło się 13 prac pióra 10 autorów¹¹, którzy poza Francją reprezentują przede wszystkim postępową historiografię niemiecką. Szkice i przyczynki mające siłą rzeczy różnolity charakter, a także reprezentujące nierówny poziom, podzielić można na dwie grupy. Do pierwszej należą opracowania poświęcone dziejom grupy Babeufa, do drugiej szkice podejmujące problem międzynarodowych ech ideologii i działalności Spisku Równych.

Grupa pierwsza, która — naszym zdaniem — obejmuje najistotniejsze pozycje, liczy 6 prac. M. Dommanget w otwierającym tom szkicu podejmuje próbę zarysowania sylwetki Babeufa w okresie przedrewolucyjnym, okresie, który — jak to

⁶ M. in. obszerne studium W. M. Dalina, *Grakch Babeuf nakanunie i wo wremia Wielikoi francuzskoj riewolucji (1785—1794)*. Moskwa 1963, ss. 615. Na uwagę zasługuje próba krótkiego rysu historiografii, w którym autor m. in. polemizuje z poglądami Mazaurica w sprawie programu ekonomicznego Babeufa (s. 36 nn.).

⁷ J. Godechot, *Les travaux récents sur Babeuf*, AHRF, nr cit., s. 369—387.

⁸ C. Mazauric, *Babeuf, Buonarrotti et les problèmes du babouisme. Etat actuel des recherches* (w.): *Colloque*, s. 283—310. Jest to najobszerniejsza i najużyteczniejsza próba, którą w paru punktach uzupełnić można bibliografią rozumowaną, ogłoszoną w monografii tegoż autora, op. cit., s. 237—243.

⁹ M. Dommanget, *Pages choisis de Babeuf*, Paris 1935 (na s. 5—42 bibliografia krytyczna prac publikowanych przed 1935 r.).

¹⁰ G. Walter, *Babeuf (1760—1797) et la Conjuration des Égaux*. Paris 1937.

¹¹ Jedynie M. Dommanget reprezentowany jest w materiałach kollokwium przez trzy prace.

wykazały ostatnie badania (głównie samego Dommangeta) — odegrał rolę zgoła większą niż to dotąd przyjmowano w uformowaniu się poglądów przyszłego twórcy Spisku Równych¹². Wątek ten kontynuuje także znany historyk radziecki V. M. Dalina w referacie zatytułowanym: *Les idées sociales de Babeuf à la veille de la Révolution* (s. 55—72)¹³. Inny, niezwykle istotny problem ideowy — stosunek grupy Babeufa do jakobińskiej, owianej z perspektywy potermidoriańskiej demokratyczną legendą Konstytucji 1793 roku — szczegółowe rozważanie zawdzięcza także M. Dommangetowi¹⁴. Zagadnienia rewolucyjnej działalności spiskowej, tragicznego końca jej organizatorów, problem oblicza społecznego konspiracji jak i zasięgu realnego jej wpływów — wszystkie te kwestie znalazły nowe próby rozwiązań. I tak A. Soboul opierając się na doświadczeniach swych znanych prac wcześniejszych podjął interesujący temat kontynuacji personalnej aktywności sankiulockiego w akcji babuwistów¹⁵. Artykuł A. Soboula publikowany był już uprzednio w wspomnianym numerze specjalnym „Annales”, który zawierał w tej mierze oprócz analizy Soboula również dwa istotne dla zagadnień Spisku Równych artykuły K. Tönnessona i A. Saitty¹⁶. Obszerny szkic J. Suratteau rzucił nowe światło na problem polityki Dyrektoriatu w obliczu Spisku Równych¹⁷. Ostatni w tej grupie prac artykuł A. Lehninga o charakterze szczegółowego przyczynku wyjaśnił niektóre kwestie życiorysu Buonarrotiego¹⁸.

Pozostałe w omawianym zbiorze materiały to typowo przyczynkarskie pozycje, które rzucają jednak niejednokrotnie wiele światła na recepcję ideologii babuwizmu (lub jak niektórzy autorzy piszą — neobabuwizmu). Najwięcej do tej pory dokonali w tej mierze badacze włoscy, dla których dominującą postacią w spiskach rewolucyjnych okresu 1815—1830 jest oczywiście Buonarroti. Stąd też być może w materiałach kolokwium więcej uwagi poświęcono sprawom pozawłoskim, nadal mniej znanym. I tak W. Markow w szkicu pt. *Babeuf, le babouvisme et les intellectuels allemands, 1796—1797* (s. 175—204), uogólnił swe szczegółowe rozważania ogłoszone w numerze specjalnym „Annales”¹⁹. Artykuł Hildy Koplenig poświę-

¹² M. Dommanget, *Tempérament et formation de Babeuf* (w:) *Colloque*, s. 11—55; R. Legrand w szkicu *Babeuf en Picardie (1790—1792)* AHRF, nr cit., przedstawił poglądy i działalność Babeufa w pierwszych latach Rewolucji. Tak więc dzięki pracom Dommangeta, Dalina (m. in. *Robespierre et Danton vus par Babeuf*, AHRF, nr cit.) i Legranda ważki problem kształtowania się poglądów przyszłego twórcy Spisku Równych znalazł swe ujęcie. Wspomnieć trzeba, iż drogę torowały tu nie tylko wcześniejsze wypowiedzi Lefebvre’a, lecz także rezultaty dyskusji z roku 1958 (R. N. Coe, J. Dautry, A. Saitta) na temat genezy i rzeczywistej wymowy komunistycznych teorii Babeufa.

¹³ Zbiór szkiców V. M. Dalina poświęconych Babeufowi opublikowany został w NRD pt. *Babeuf-Studien*, Akademie-Verlag, Berlin 1961.

¹⁴ M. Dommanget, *Les Egareurs et la Constitution de 1793* (w:) *Colloque*, s. 73—106.

¹⁵ A. Soboul, *Personnel sans-culotte et personnel babouviste*, ib., s. 107—132.

¹⁶ K. Tönnesson, *L’An III dans la formation du Babouvisme*, AHRF, nr cit., s. 411—425; A. Saitta, *Discussion sur le communisme en 1796*, ib., s. 426—435. Saitta podjął tu problem ważki, czy komunistyczne poglądy Babeufa były istotnie podzielane, były rozumiane przez szersze grono kierownicze Spisku Równych. Uprzednio już badania m.in. Saitty dały odpowiedź twierdzącą zarówno co do Buonarrotiego, jak i co do Sylvain Maréchała. W swym artykule Saitta rozważył polemikę członka kierownictwa spisku, Antonelle’a z poglądami komunistycznymi Babeufa. Zdaniem autora, artykuły Antonelle’a stanowiły raczej manewr taktyczny, miały na celu ostrożne zaznajomienie ogółu metodą dialogu z problematyką komunistyczną.

¹⁷ J. Suratteau, *Les babouvistes, le péril rouge et le Directoire (1796—1798)* (w:) *Colloque*, s. 147—174. Uprzednio nawiązał do tej problematyki E. Bouis, ogłaszając w omawianym numerze specjalnym „Annales” rzecz pt. *P. N. Hésine et le procès de Vendôme*.

¹⁸ A. Lehning, *L’arrestation de Buonarroti (21 floréal an IV) et la mission à l’armée d’Italie* (w:) *Colloque*, s. 133—146.

¹⁹ W. Markow, *L’affaire Babeuf vue de Hambourg*, AHRF, nr cit.

cony wyjaśnieniu charakteru wystąpień plebejskich w toku powstania tyrolskiego z 1809 r.²⁰ w swej próbie nawiązania łączności ludowych wystąpień z wpływami babuwizmu, wydaje się być chybiony; autorka w istocie nie wyszła poza krąg hipotetycznych rozważań.

Jesteśmy zdania, wbrew niektórym poglądom wypowiedzianym w omawianych publikacjach, iż bezpośrednie echa europejskie Spisku Równych były w rzeczywistości minimalne i żmudne poszukiwania za nimi nie rokują sukcesów. Jest to chyba rzecz całkowicie zrozumiała; znajduje wyjaśnienie w historii politycznej lat 1799—1815. O wiele bardziej obiecujące wydają się szanse badań dróg infiltracji babuwizmu w dziejach europejskiej myśli i praktyki rewolucyjnej po 1815 r. Tą więc drogą wracamy ponownie do jakże fascynującej, nadal pod niejednym względem zagadkowej postaci Buonarrotiego, człowieka, który w Paryżu lat trzydziestych był żywym symbolem tradycji rewolucyjnych, wyrocznią tajnych stowarzyszeń. Do problematyki tej nawiązał w zwięzłym szkicu M. Dommanget (przedstawiając osobiste kontakty dwóch wielkich rewolucjonistów: Buonarrotiego i Blanquiego)²¹ oraz ruchliwy historyk włoski A. Galante Garrone²² w artykule: *Buonarroti en Belgique et la propagande égalitaire* (s. 215—226). Z pozostałych pozycji zbioru wspomnieć jeszcze warto artykuł K. Obermanna o propagandzie rewolucyjnej Wilhelma Weitlinga (w latach 1838—1843), dość luźno jednakże powiązany z problematyką babuwizmu²³.

Obszerna monografia Dalina²⁴ poświęcona przedstawieniu poglądów i działalności Babeufa w okresie przed powstaniem Spisku Równych charakteryzuje się sumiennym wykorzystaniem nie tylko obszernej literatury przedmiotu i licznych źródeł drukowanych, lecz także i pewnych nieznanych lub niedostatecznie dotąd wyzyskanych źródeł rękopiśmiennych, głównie ze zbiorów radzieckich. Daline dąży do pełnej naukowej syntezy, chce obszernym omówieniem antecedencji stworzyć możliwość wszechstronniejszego spojrzenia na genezę Spisku Równych i oblicze babuwizmu. Jeżeli swe poglądy na postać Babeufa w okresie przedrewolucyjnym przedstawił Daline już w uprzednio publikowanych szkicach, to obecnie szczególnie cenne jest drobiazgowo (miejscami nieco przeładowane zbyt dużym zamykaniem do cytowania in extenso sporych fragmentów źródeł niejednokrotnie dobrze znanych) przedstawienie ewolucji poglądów i życiorysu Babeufa w latach 1793—1794, a w szczególności jego stosunku do dyktatury jakobińskiej (s. 506—593).

Jak wiadomo, Albert Mathiez z dużym sceptycyzmem ustosunkował się do tezy o komunistycznym charakterze poglądów Babeufa. W epoce kiedy liczne, dziś znane, źródła archiwalne pozostawały niewyzyskane, na czoło jako podstawowe źródło informacji wysuwały się relacje Buonarrotiego. Otóż jego relacjom znakomity historyk Rewolucji przeciwstawił swój, rzecz można, aprioryczny sceptycyzm; przyjmował, iż włoski rewolucjonista rzutował w przeszłości swe później dopiero ukształtowane poglądy komunistyczne. To niedocenianie ideologicznego znaczenia Spisku Równych podobnie jak i rewolucyjnych wystąpień sankiulotów (jeżeli wy-

²⁰ H. Kopenig, *Revendications agraires dans l'insurrection tyrolienne de 1809: égalitarisme paysan ou influence buonarrotiste?* (w:) *Colloque*, s. 205—214.

²¹ M. Dommanget, *Buonarroti et Blanqui*, ib. s. 241—246.

²² Autor obszerniejszej pracy: *F. Buonarroti e i rivoluzionari del ottocento*. Torino 1951.

²³ K. Obermann, *La propagande révolutionnaire de Wilhelm Weitling (1838—1843)* (w:) *Colloque*, s. 227—240. Tom referatów kolokwium sztokholmskiego uzupełniają jeszcze dwa skromniejsze przyczynki: S. Bernsteina, *Le néo-babouisme d'après la presse 1837—1848*, ib., s. 247—276 oraz M. Rebérioux, *Babeuf et les tendances du socialisme français (1884—1914)*, ib. s. 277—282, pod którym to tytułem omówiono parę wypowiedzi przywódców socjalistycznych z końca XIX w. o Babeufie.

²⁴ Ob. przypis 6.

kraczały poza robespierreowską koncepcję), zostało w toku dalszych badań przezwyciężone, przy czym decydujące znaczenie miały tu wypowiedzi Georges Le-febvre'a, które wskazały nowe perspektywy badawcze. Wyrazem tego nowego spojrzenia na dzieje babuwizmu stał się przystępnie napisany, jasny i zwięzły szkic Claude Mazaurica, w którym, jak to już wspomniałem, autor uwzględnił wyniki badań ostatnich lat.

Omawiana praca podzielona została na 5 rozdziałów, po których następują krótkie uwagi końcowe. Konstrukcja pracy, jakkolwiek przejrzysta, mogłaby budzić zastrzeżenia głównie dlatego, iż rezultatem jej było nadanie rozprawie nazbyt statycznego charakteru. Po przedstawieniu w rozdziale pierwszym ogólnej sytuacji rewolucyjnej okresu potermidoriańskiego, w rozdziale drugim zarysował autor sylwetki postaci dramatu, przez co czytelnik zmuszony został do chronologicznego odwrotu aż do dnia urodzin Babeufa. Przyznajmy jednak, że rozdział II (*La formation des Hommes*) daje niezwykle wyrazisty portret Babeufa i Bounarrotiego z okresu przed podjęciem akcji spiskowej. W rozdziale trzecim otrzynaliśmy dzieje narodzin Spisku Równych. Rozdział IV przynosi niezwykle istotną próbę systematycznego wykładu doktryny Równych. Ostatni rozdział to dzieje rewolucyjnej działalności spiskowców, ich klęski i zarządzonych przez władze represji. W uwagach końcowych autor omówił rolę, jaką ideologiczna i organizacyjna puścizna babuwizmu odegrała w dalszych ruchach rewolucyjnych w Europie.

Dla dziejów Spisku Równych najistotniejsze pozostaje zagadnienie ich stosunku do mas plebejskich, problem stosunku świadomości ideologicznej mas do świadomości ideologicznej kierownictwa Spisku. Monografia Mazaurica, dobitnie a zarazem bez łatwych uproszczeń, podjęła to trudne zagadnienie. Konkluzje autora, które wydają się nam przekonywujące, są następujące. Babuwizm to nie tylko idea socjalna, to także idea organizacji rewolucyjnego działania, której twórcą był Babeuf, a która narastała dopiero w toku jego doświadczeń rewolucyjnych, jego wnikliwej obserwacji działalności Marata, Wściekłych, Héberta, a której ostateczną krystalizację przyniosły dopiero dni potermidoriańskiego kryzysu socjalnego i politycznego²⁵. Stąd — jeżeli cała propaganda i taktyka spisku nastawiona była na zdobycie władzy²⁶, jeżeli między poglądami komunistycznymi kierownictwa przygotowywanej insurekcji a ich sojusznikami rzeczywistymi bądź suponowanymi istniały daleko idące różnice — to przecież nie da się zaprzeczyć osiągnięcia przez Spisek Równych, dzięki dużej aktywności spiskowców na tle rzeczywistości Roku III Republiki, poważnego oddźwięku w masach, oczywiście głównie tylko paryskich. Jak pięknie to sformułował Mazauric — Spisek Równych był to pierwszy krok na trudnej drodze do społeczeństwa równości, a zarazem był to ostatni akt ruchów ludowych w łonie Rewolucji Francuskiej.

²⁵ Szedł tu Mazauric głównie za badaniami Tönnessona.

²⁶ C. Mazauric, *Babeuf et la Conspiration*, s. 179: „Le communisme de Babeuf pouvait offusquer nombre d'opposants moins radicaux que ses amis. Les babouvistes, qui le savaient, étouffaient quelquefois l'audace de leur propagande. Ils maniaient à l'occasion la formule équivoque, puisque l'essentiel était moins de convaincre que de vaincre“ (podkr. nasze).